

Rob Hartmans versus Geerten Waling

de Nederlandse Boekengids

The Dutch Review of Books

David Rijser
Open het gymnasium!

Jilt Jorritsma
Piet Emmer, verstekeling van de geschiedenis

Michiel Leezenberg
Foucault, seks en Augustinus

Ilse Josepha Lazaroms
De bloedige route tussen huid en taal

Dick Pels
Latour: 'de aarde slaat terug!'

Annelot Prins
Wat is cool?

LOSSE VERKOOP: €7,95

9 789492 476135

jaargang 3, nummer 2, april-mei 2018

dNBgTM

de Nederlandse Boekengids

Inhoudsopgave

- 3 onderwijs
Open het gymnasium!
David Rijser
- 4 postkolonialisme
Wij, anachronismen
Jilt Jorritsma
- 6 filosofie
Foucault, seks en Augustinus
Michiel Leezenberg
- 9 literatuur
De smalle grens tussen universeel en generiek
Het oeuvre van Nobelprijswinnaar Kazuo Ishiguro
Fiep van Bodegom
- 12 versies
Guicciardini's Ricordi en Van Hengels Zieners
Rob Hartmans en Geerten Waling
- 15 Gerbrandy leest...
Harde poëzie
Piet Gerbrandy
- 16 literatuur
De nieuwe leegte
over moederschap en het lichaam
Ilse Josepha Lazaroms
- 20 klimaat
Oog in oog met Gaia
Dick Pels
- 22 popcultuur
Het masker van cool
Annelot Prins
- 25 kunst
Een kleine geschiedenis van de streetart
Claudia Cosma
- 28 letterkunde
De plooiën van de historische kritiek
Frans Willem Korsten over onze barokke zeventiende eeuw
Jürgen Pieters
- 32 cultuurgeschiedenis
Europa's droom
Wim Verbaal
- 35 antieke filosofie
Presocraten
Sjoerd van Hoorn
- 37 economie
Zoeken naar het verhaal voor de 21e eeuw
Harry van Dalen
- 39 publiekssociologie
Osse pillenfabriek gestript
Marjolijn Voogel

Auteurs

Fiep van Bodegom (1984) studeerde literatuurwetenschappen en cultural analysis aan de UvA. Ze werkt en schrijft voor *De Groene Amsterdammer* en is redacteur bij *De Gids*. Recensies, essays, interviews en proza van haar hand verschenen o.a. in voornoemde publicaties, *Trouw*, *Metropolis M*, *DW B* en *nY*.

Claudia Cosma (1973) is kunsthistorica, beeldredacteur en duo-vormgever van *de Nederlandse Boekengids*. In het dagelijks leven is ze werkzaam als docente Kunst en Beeldende Vorming in het voortgezet onderwijs.

Harry van Dalen (1961) is als hoogleraar economie verbonden aan Tilburg University en als onderzoeker aan het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI) te Den Haag. Hij is tevens hoofdredacteur van het economische blog www.mejudice.nl.

Piet Gerbrandy (1958) is dichter en classicus. Hij is redacteur van *De Gids* en schrijft vast voor *de Nederlandse Boekengids*. In 2015 verschenen zijn verzamelde gedichten bij Atlas Contact onder de titel *Voegwoorden*. Zijn recentste essaybundel is *De jacht op het sublieme* (De Bezige Bij 2014).

Rob Hartmans (1959) is historicus en journalist. Hij schrijft vast voor *de Nederlandse Boekengids* en daarnaast regelmatig voor *NRC Handelsblad* en *Historisch Nieuwsblad*. Laatste boek: *Zwarte bladzijden uit de vaderlandse geschiedenis* (Omniboek 2017).

Geerten Waling (1986) is historicus, columnist voor *Elsevier Weekblad* en de *Volkskrant* en werkt als docent en onderzoeker aan de Universiteit Leiden, waar hij in 2016 promoveerde op het boek *1848 – Clubkoorts en revolutie. Democratische experimenten in Parijs en Berlijn*. In 2017 verscheen zijn boek *Zetelroof. Fractiediscipline en afsplitsing in de Tweede Kamer, 1917-2017*, en afgelopen maand *Gemeente in de genen* (met Wim Voermans).

Sjoerd van Hoorn (1973) studeerde filosofie in Nijmegen. Hij schrijft voor diverse Nederlandse en buitenlandse tijdschriften.

Jilt Jorritsma (1991) is geschiedfilosoof, schrijver en essayist. Hij studeerde moderne geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen en was verbonden aan de werkgroep 'Beroepsethiek voor historici' van het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap. Hij is hoofdredacteur van *Jonge Historici* en publiceert over de tegenwoordigheid van het verleden in het heden.

Ilse Josepha Lazaroms (1979) is historica, literair vertaler, schrijver en senior redacteur van de *European Review of History*. Ze behaalde haar MA aan Universiteit Utrecht (literatuurwetenschap en gender studies, summa cum laude), haar doctoraat aan het European University Institute (Florence), en was daarna als postdoc verbonden aan The Hebrew University of Jerusalem, de Central European University, het Imre Kertész Kolleg (Jena) en het Center for Jewish History

(New York). Op dit moment werkt ze aan haar debuutroman, *Vinter* (voor Cossee), en aan *Emigration from Paradise: Home, Fate, and Nation in Post-World War I Jewish Hungary* (voor Stanford University Press).

Michiel Leezenberg (1964) werkt bij de afdeling Wijsbegeerte van de Universiteit van Amsterdam. Hij publiceerde onder meer *Islamitische filosofie: een geschiedenis* (Bulaaq 2001; 2008), bekroond met de Socrates wisselbeker, en *De minaret van Bagdad: seks en politiek in de islam* (Prometheus 2017).

Dick Pels (1948) is socioloog, publicist en singer-songwriter. Zijn meest recente boek is *A Heart for Europe. The Case for Europatriotism* (2016). Van 2010 tot 2013 was hij directeur van Bureau de Helling, het wetenschappelijk bureau van GroenLinks. In 2015 verscheen het album *Crosspath* en in 2017 de single 'Find My Way' (Spotify, iTunes etc.).

Jürgen Pieters (1969) doceert algemene en theoretische literatuurwetenschap aan de Universiteit Gent. Recentste boeken: *Op zoek naar Huygens. Italiaanse leesnotities* (Poëziecentrum, 2014) en (samen met Jo en Laurens De Vos) *Shakespeare. Een auteur voor alle seizoenen* (Lannoo, 2016). Een nieuw boek over de troost van de literatuur is in de maak.

Annelot Prins is doctoraal kandidaat amerikanistiek aan de Freie Universität Berlin. Ze studeerde literatuurwetenschappen en cultural studies, en heeft een specifieke interesse in Amerikaanse popcultuur. Voor haar dissertatie onderzoekt ze de opkomst van celebrity-feminisme in hedendaagse Amerikaanse popmuziek.

David Rijser (1956) doceert klassieke en cultuurgeschiedenis van de oudheid aan de Universiteit van Amsterdam en is daarnaast als essayist actief in de media. Laatste boek: *Een telkens nieuwe oudheid. Of: Hoe Tiberius in New Jersey belandde* (Amsterdam University Press 2016), waarin hij laat zien hoe de receptie van de klassieke oudheid onze cultuur door de eeuwen heeft verbonden.

Wim Verbaal (1960) is als hoofddocent Latijnse taal en literatuur verbonden aan het departement Letterkunde van de Universiteit van Gent. Hij was redactielid van *Hermeneus* en is gespecialiseerd in Latijnse poëtica door de eeuwen heen. Recent verscheen van hem bij uitgeverij P Leuven een vertaling van Walafried Strabo's *Hortulus* en John Miltons *Epitaphium* samen met een vertaling van de *Asinarius* door Stijn Praet.

Marjolijn Voogel (1970) is freelance uitgever en onder meer werkzaam bij Amsterdam University Press. Zij studeerde Frans in Groningen en sociologie aan de UvA. Recentelijk promoveerde zij aan een historisch sociologisch onderzoek over de positie van de Franse taal in het onderwijs en de uitgeverij in Nederland (EUR).

Colofon

hoofdredacteur
Merlijn Olnon

redactiesecretaris
Niels Springveld

redacteuren
Channa van Dijk, Maria Cosette Molijn, Christiaan Roodenburg, Kim Schoof & Tivadar Vervoort

acquirerend redacteurs
Dirk Alkemade, Arthur Eaton (met verlof), Merel van Geel, Maite Karssenbergh, John Kleinen, Arnoud Stavenuiter, Wim Verbaal, Lukas Verburgt, Marjolijn Voogel, Liesbeth Vries & Marij de Wit

ontwerp & vormgeving
Jeroen Mimran

vormgeving & beeld
Claudia Cosma

tekstcorrectie
Irwan Droog

Stichting De Nederlandse Boekengids
Tjipke Bergsma, Yra van Dijk, Merlijn Olnon, Edgar du Perron, Frans W. Saris, Joke de Vries & Jan-Peter Wissink

ISSN
2468-5356

verschijningsfrequentie
6x per jaar

druk
Rodi Rotatiedruk

abbonementen
via www.nederlandseboekengids.com/abbonementen
digitaal: € 30 p/j
papier+digitaal (heel Europa): € 45 p/j
papier+digitaal (wereld): € 90 p/j

contact
redactie: redactie@nederlandseboekengids.com
uitgever: info@nederlandseboekengids.com
stichting: secretariaat@nederlandseboekengids.com
postadres: de Nederlandse Boekengids
p/a Merlijn Olnon Publicis
Rheestraat 73
1076 DS Amsterdam

De Nederlandse Boekengids is een uitgave van Merlijn Olnon Publicis, in opdracht van Stichting De Nederlandse Boekengids.

de Nederlandse Boekengids is bij iedere boekhandel te bestellen, en daarnaast altijd op voorraad bij:

Beeldcredits: cover – Boswal, Gerrie Wachtmeester, 2001 (Wikimedia Commons); Fajoenportret (Wikimedia Commons); Mikegi (Pixabay); Mist Noordwijkerhout, DWTDimitri, eigen werk (Wikimedia Commons); Eternal clock, Robbert van der Steeg (Wikimedia Commons); Forest, Susannp4 (Pixabay); Sarah Manguso © Andy Ryan; Rivka Galchen © Nina Subin, courtesy of New Directions; Belle Boggs © Trace Ramsey; Bregje Hostede © Willemieke Kars; Maggie Nelson © Harry Dodge; Aqua CERES 20021001 lrg (Nasa); Sign, Cool, California (Wikimedia Commons); Vhils in Beja, Nicola Di Nunzio, 2017 (Wikimedia Commons); Eerbetoon aan Basquiat, Banksy, London, 2017 (Wikimedia Commons); Urban Nation, Berlijn, 2017 © Claudia Cosma; Schilderij met liassen van de Thesaurie Ordinaris der stad Amsterdam, Cornelis Brizé, 1656 (Wikimedia Commons); Gezicht op Delft tijdens de explosie van 1654, Egbert Lievensz. van der Poel, 1654 (Wikimedia Commons); Gezicht op Delft na de explosie, Egbert Lievensz. van der Poel, 1654 (Wikimedia Commons); Doors, Qimono (Pixabay).

Open het gymnasium!

Hoe ‘klassiek’ moeten klassieke talen in de eenentwintigste eeuw blijven? Het antwoord op die vraag hangt samen met de sociaal-culturele problematiek van onze samenleving nu. Net als elders in Europa heeft ook Nederland steeds meer te kampen met spanningen die verband houden met de integratie in onze samenleving van burgers met een culturele achtergrond in Turkije, het Midden-Oosten of Noord-Afrika.

Een van de sleutels tot de maatschappelijke integratie van deze mediterrane medeburgers is deelname aan het hoger onderwijs. De toegangspoort daarvoor is sinds jaar en dag het gymnasium, dat zich van ander voorbereidend wetenschappelijk onderwijs onderscheidt door de aanwezigheid in het lespakket van de ‘klassieke’ talen Grieks en Latijn.

Er zijn overigens goede redenen om die talen op school te bestuderen. De inhoud van de teksten die erin zijn geschreven, vormt de sleutel tot de Europese cultuurgeschiedenis – of het nu gaat om Homerus en de Atheense tragedies, of om Vergilius en de Bijbel. Elke cultuurfase sinds de oudheid heeft op die teksten teruggekeken, en in confrontatie ermee de eigen identiteit bepaald. Juist nu het verleden aan belang lijkt in te boeten in een samenleving die uitzonderlijk sterk op het nu is gericht, kan het geen kwaad kinderen die later tot de maatschappelijke elite zullen behoren, een vergezicht te tonen op de cultuur waar ze vandaan komen.

Toch is het precies hier waar in onze vernieuwde samenleving de schoen wringt. Het is juist dat gymnasium met zijn ‘witte’ Grieken en Romeinen dat een bastion blijkt waar de nieuwe Nederlanders liever omheen zeilen. Ze hebben er ook weinig te zoeken, omdat het niet hun verleden en hun ‘wortels’ zijn die op het gymnasium centraal staan, maar die van het liberale en christelijke Westen.

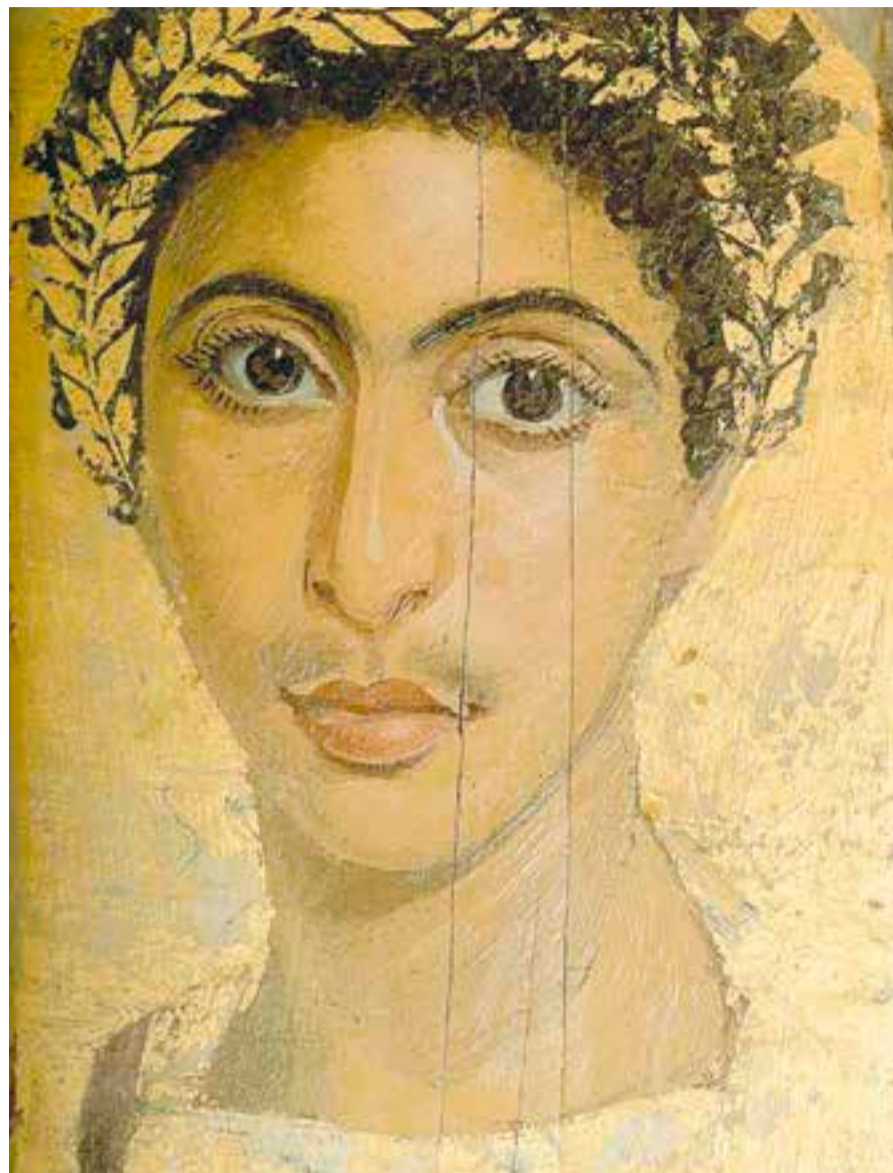
Nu is het zo dat elke samenleving die een verleden creëert dat tot op zekere hoogte doet naar haar ‘eigen evenbeeld’. In het verleden heeft West-Europa dan ook vooral zichzelf gezocht in de klassieke oudheid (red.: zie ook de bijdrage van Wim Verbaal verderop in dit nummer). De vraag is wat er gebeurt wanneer we dat vandaag opnieuw doen, nadat onze samenleving is getransformeerd door de komst van nieuwe burgers uit vooral het gebied rond de Middellandse Zee. Wat zien we dan?

Juist de regio’s waar de ‘nieuwe’ Nederlanders hun wortels hebben liggen, vormden eerst de voedingsbodem waaruit de Griekse cultuur is ontstaan, en vervolgens (van de Hellenistische tijd tot en met de late oudheid) de economische en culturele ruggengraat van het Romeinse Rijk. Homerus zingt niet alleen over Troje, maar kwam hoogstwaarschijnlijk ook daar uit de buurt. De zogenaamde natuurfilosofen met wie het Griekse wonder zou zijn begonnen (red.: zie de bijdrage van Sjoerd van Hoorn verderop), kwamen uit het huidige Turkije, net als de ‘vader van de geschiedenis’, Herodotus. Het huidige Midden-Oosten heeft een keur van dichters en intellectuelen voortgebracht die een stempel op de antieke cultuur hebben gedrukt. En Noord-Afrika? Dat heeft de wereld veranderd dankzij filosoof-schrijvers als Apuleius en Augustinus.

Het Middellandse Zee-bekken is niet minder dan een smeltkroes geweest waar niet alleen de Griekse en Romeinse cultuur, maar ook die van de Joden, christenen en mohammedanen uit is voortgekomen, culturen die zich ontwikkeld hebben in voortdurende interactie en wederzijdse beïnvloeding. Modern onderzoek heeft bovendien steeds duidelijker gemaakt dat het hachelijk is om binnen deze smeltkroes van een culturele of etnische dominantie te spreken: net als het water in de Middellandse Zee, stroomden verschillende groepen, talen en cultuurgebieden moeiteloos in elkaar over.

Uit de intensieve kruisbestuiving in de late oudheid hebben zowel christendom als islam zich ontwikkeld. Het wordt tijd dat westerse christenen en hun opvolgers meer gaan beseffen dat de islam een variant is van antieke thema’s die – in andere vorm en toonzetting – het ‘Westen’ hebben voortgebracht. Anderzijds is het ook duidelijk dat de wereld niet is begonnen bij de profeet, zoals deze ook zelf trouwens benadrukte, maar dat de religie en cultuur die met hem begon ten diepste is ingebed in een cultureel verleden. Dat verleden nu, delen we. Er is geen betere plek dan het gymnasium om aan deze observaties eindelijk eens serieuze consequenties te verbinden.

We hebben een schooltype dat zich onderscheidt door intensieve aandacht voor ons cultureel verleden in de oudheid. We hebben anderzijds de nieuwe inzichten die ons leren hoe veel meer divers en rijkgeschakeerd dat antieke verleden was

Fajoemporet, Antinoöpolis (Egypte), 2de-3de eeuw na Chr.

dan we tot voor kort dachten. En we hebben bevolkingsgroepen die integraal deel uitmaakten van dat cultureel verleden; dat bovendien ook nu weer moeten doen in onze huidige samenleving. Dat alles mondt logischerwijs uit in een nieuwe invulling van het gymnasiale onderwijs en het gymnasiale curriculum.

Zo’n nieuwe invulling kan in de eerste plaats een kwestie zijn van de manier waarop aandacht aan de bestaande canon wordt besteed. *Ilias* en *Odysee* van Homerus en de *Aeneis* van Vergilius, teksten die sinds de oudheid zelf tot de kern van het curriculum behoren, gaan welbeschouwd over zeer actuele onderwerpen als de omgang tussen verschillende culturen, migratie, culturele identiteit en gewapend conflict tussen oost en west. Hier is het niet eens nodig iets aan het curriculum te veranderen. Het is alleen nodig diezelfde teksten met een nieuwe alertheid en met oog voor een andere thematiek te lezen.

Maar het is wel degelijk goed om ook het bestaande curriculum daadwerkelijk eens te veranderen. Dus: naast Homerus en Vergilius ook eens een eindexamen gewijd aan de Afrikanen Apuleius of Augustinus, de Griekse vertaling van het Oude Testament gemaakt in Alexandrië of de filosofische en culturele achtergrond van de Koran. En in plaats van vrijwel exclusieve aandacht voor de vijfde eeuw voor Christus in Athene of de periode rond het begin van onze jaartelling in Rome, aandacht voor het Oude Oosten enerzijds en de late oudheid waarin de islam ontstond anderzijds – zodat je kunt laten zien hoe en waarom de tegenstellingen die nu onze wereld bepalen wel hun oorsprong vinden in de zevende en achtste eeuw, maar dat aan die bron niet alleen sprake was van wederzijds conflict en intolerantie.

Misschien dat dan, als we eens wat beter in de spiegel van de antieke wereld gaan kijken, juist in het onderwijs aan allochtone én autochtone leerlingen doorvoeld kan worden hoezeer onze cultuur een gedeeld verleden heeft in en rond de Middellandse Zee, een verleden waar wij allen uit voortkomen, een verleden dat ons verbindt, en dat het om die reden alleen al verdient door ons allen bestudeerd te worden. <

Op 18 april organiseert SPUI25 de avond ‘Oude cultuur voor nieuwe leerlingen: pleidooi voor een inclusief gymnasiaal curriculum’.
Locatie: Rijksmuseum van Oudheden, Rapenburg 28, 2311 EW Leiden. Programma en RSVP: tiny.cc/opengymnasium

De plooiën van de historische kritiek

Frans Willem Korsten over onze barokke zeventiende eeuw

‘**W**at is kritiek?’ ‘Wass heisst Kritik?’ ‘What is criticism?’ In het Frans krijgt het absolute gewicht van de vraag iets lichts – zeker in het Frans van Roland Barthes, die zijn schrijvende leven lang niets anders heeft geprobeerd dan de kwestie zo goed mogelijk te doorgronden. Een van de teksten uit Barthes’ in 1964 verschenen *Essais critiques* heeft de vraag der vragen zelfs als titel: ‘Qu’est-ce que la critique?’ Het essay verscheen evenwel oorspronkelijk in de *Times Literary Supplement* van 27 september 1963, in het Engels, onder de minder aarzelende titel ‘Criticism as Language’.

Hoewel Barthes op dat moment buiten Frankrijk nog lang geen bekende naam was, begon zijn ster binnen de Franstalige wereld wel al te rijzen. Vlak daarvoor was van zijn hand *Sur Racine* verschenen, een verzameling eerder verschenen teksten waarin Barthes zich buigt over werk van de meest canonieke auteur uit de Franse grand siècle. Hedendaagse lezers kunnen zich misschien moeilijk voorstellen dat liefhebbers en specialisten van Racine Barthes’ analyses ooit aanstootgevend vonden. Toch kwam *Sur Racine* in het oog van een ware storm terecht – niet zozeer omdat Barthes onacceptabele dingen zei over de Franse theatergigant, maar vanwege zijn kritiek op de traditionele manier waarop Racine werd gelezen, met name in academische kringen.

Barthes’ uiteindelijke boeman was de Racine-kenner Raymond Picard, die Barthes desinteresse in Racines teksten verweet. Picard gaf volgens Barthes vooral om het leven van de auteur en de culturele en politieke omgeving waarin Racine werkzaam was, en minder om wat de teksten van Racine hun lezers eeuwen later nog te zeggen hadden. Picard wil de teksten die hij bestudeert niet ‘interpreteren’, schrijft Barthes, maar ‘expliceren’ – op grond van een verklaringsmo-

del dat enkel aangeeft waar de tekst vandaan komt. Barthes vindt dat kwalijk: door ze te reduceren tot de historische omstandigheden waarvan ze het product zijn, ontnemt hij deze teksten de mogelijkheid om in het heden tot ons te blijven spreken.

De termen waarin ik Barthes’ problemen met de aanpak van Picard samenvat, komen in *Sur Racine* niet of nauwelijks voor, maar wel in twee elkaar echoënde essays die kort na de publicatie van dat boek verschenen. In de *Essais critiques* staan die essays schouder aan schouder: ‘Qu’est-ce que la critique?’ en het bekendere ‘Les deux critiques’, dat oorspronkelijk eind 1963 werd gepubliceerd in het Amerikaanse wetenschappelijke tijdschrift *Modern Language Notes*. In ‘Les deux critiques’ richt Barthes zich vooral op wat hij ziet als de centrale tegenstrijdigheid van de traditionele historische aanpak van de literatuurstudie: als puntje bij paaltje komt, is ze niet geïnteresseerd in de literatuur als dusdanig. Ze ziet enkel analogieën tussen de werkelijkheid (het leven van de auteur) en de tekst, waardoor die laatste enkel een afspiegeling van het eerste kan zijn. Academici als Picard zoeken naar vaststelbare feiten en objectieve verklaringen en profileerden zich zo als beoefenaars van de enig mogelijke wetenschappelijke aanpak. Hun historische lectuur pretendeert neutraal te zijn, en de historische werkelijkheid zo objectief mogelijk in haar volheid te tonen, ‘zoals die werkelijkheid was’.

In ‘Qu’est-ce que la critique?’ raakt Barthes aan een ander fundamenteel punt: de traditionele aanpak, de ‘critique universitaire’, is zijn inziens helemaal niet kritisch; ze doet niet aan wat kritiek volgens hem zou moeten doen. Tegenover de ‘critique universitaire’ plaatst Barthes daarom een ‘critique d’interprétation’, een benadering die van de lezer de nodige activiteit en creativiteit vraagt en inzichtelijk maakt dat teksten

meerdere (en vaak ook onderling tegenstrijdige) betekenissen genereren en dus ook geïnterpreteerd moeten worden. Kritiek, schrijft Barthes, moet zich niet bezighouden met het blootleggen van de eenduidige waarheid die in een tekst vervat zou zitten (‘dit is wat de tekst zegt’), maar het normen- en waardensysteem uittekenen op grond waarvan de tekst waarheidsclaims doet. Barthes profileert zijn eigen aanpak als resoluut eigentijds. Wat hij voorstaat, is een ‘nouvelle critique’, zo beklemtoont hij, en haar eigentijdsheid zit in het besef van de ideologisch bepaalde blik van waaruit de criticus leest: ‘Zo begint, in het hart van de kritische verhandeling, de dialoog tussen twee geschiedenissen en twee subjectiviteiten, die van de auteur en die van de criticus. Deze dialoog is echter, egoïstischerwijs, geheel en al verbannen naar het heden: kritiek is geen hommage aan de waarheid van het verleden of aan de waarheid van “de ander”, ze is de constructie van wat begrijpelijk is in onze tijd.’ (*)

Barokke meerduidigheid

Met *A Dutch Republican Baroque* heeft Frans-Willem Korsten een boek geschreven dat die laatste woorden van Barthes voorbeeldig in de praktijk brengt.

Daarmee bedoel ik overigens niet dat Korsten zich in zijn nieuwe boek zou laten inspireren door Barthes

(de naam is in elk geval afwezig in de index), maar hij werkt duidelijk wel in de geest van diens oproep. De theoretische en filosofische inspiratoren van Korsten zijn talrijk, de belangrijkste is de Franse filosoof Gilles Deleuze (1925-1995). Zijn werk vormt een unieke ‘cocktail’ van de vier types ‘ideologische kritiek’ die Barthes in de bovengenoemde teksten als voorbeelden noemt: het structuralisme, het existentialisme, het marxisme en de psychoanalyse.

een unieke ‘cocktail’ van de vier types ‘ideologische kritiek’ die Barthes in de bovengenoemde teksten als voorbeelden noemt: het structuralisme, het existentialisme, het marxisme en de psychoanalyse. ‘Ideologische critici’ benaderen literaire teksten (of andere fenomenen uit de werkelijkheid) vanuit een geëxpliciteerd conceptueel kader – niet om de normen en waarden die dat kader kenmerken terug te vinden in de gelezen teksten, maar om het denken zelf productief te maken, nieuwe inzichten naar voren te brengen. Ideologische critici willen niet tonen hoe het er in de context van die teksten ‘echt’ aan toeging, maar willen aan de hand van de teksten toetsbare uitspraken doen die een functie hebben in het heden van de onderzoeker. Kritisch zijn betekent ook bewustzijn tonen van de eigen ideologische positie, in plaats van alleen star vasthouden aan die positie.

Deleuze was een generatiegenoot van Barthes, met wie hij naast een ernstige longaandoening ook een denken deelde dat gericht was op het vaststellen van ‘verschil’. Dingen zijn wat ze zijn omdat ze verschillen van andere dingen, maar ze verschillen ook fundamenteel van zichzelf. Ze kunnen namelijk niet alleen verschillende betekenissen toegekend krijgen; ze dragen ook verschillende (en vaak tegengestelde) mogelijkheden tot realisering in zich. Deleuze is de filosoof van het ‘worden’, ‘le devenir’, en in Korstens analyse van wat men doorgaans de Gouden Eeuw

Schilderij met liassen van de Thesaurie Ordinaris der Stad Amsterdam, Cornelis Brizé, 1656

Frans-Willem Korsten
A Dutch Republican Baroque: Theatricality, Dramatization, Moment and Event

Amsterdam University Press 2017, 248 blz.

Roland Barthes
Sur Racine
Seuil 2014, 176 blz.

Roland Barthes
Essais critiques
Seuil 1964; 2015, 288 blz.

noemt lijkt 'le devenir' het uitgangspunt. Allereerst kiest Korsten ervoor om die benaming ter discussie te stellen: de connotaties die de Gouden Eeuw oproept zijn homogeniserend – alles in de periode moet volgens de dwingende logica van het bewuste adjectief blinken en kunnen worden ingeschakeld in een verhaal van uitzonderlijke bloei en toenemend succes, een verhaal dat vaak met de nodige nostalgie wordt verteld en met de stille hoop dat we ons ooit nog eens de ware erfgenamen kunnen tonen van die geweldige tijd.

In Korstens ogen is de Nederlandse zeventiende eeuw niet van goud maar door en door 'barok'. Daarmee doelt hij niet zozeer op de traditionele kunsthistorische invulling van het begrip, de zeventiende-eeuwse stijl die zich, zoals Wikipedia het uitdrukt, 'kenmerkt door overdaad van vorm en heftigheid van gevoelsuitdrukking' en die we in de eerste plaats associëren met de contrareformatorische kunst van Rubens en Bernini, maar veeleer op de karakterisering die we vinden in Deleuzes boek over de Duitse filosoof Leibniz (1646-1716) uit 1988, *Le Pli. Leibniz et le baroque*. Voor Deleuze is Spinoza, wiens leven en werk thuishoren in de Republiek van de zeventiende eeuw, de wegbereider van Leibniz' barokke denken. In navolging van Deleuze stelt Korsten dat het werk van beide denkers om de gedachte draait dat de werkelijkheid in wezen veelduidig is (p. 86) en om die reden ook dynamisch, een spanningsveld van gerealiseerde en niet-gerealiseerde mogelijkheden. Die 'barokke' gedachte plaatst Korsten centraal in zijn historische analyse: hij gaat zowel uit van de gelijktijdige aanwezigheid van radicaal tegengestelde ideeën (sommige vooruitstrevend, andere conservatief; sommige menslievend, andere mensonterend; enzovoort), als van de optie om afzonderlijke historische gebeurtenissen in het licht te bezien van die barokke 'meerduidigheid'.

Exemplarisch voor de barokke zeventiende eeuw is de gebeurtenis waarmee Korstens boek opent: op 12 oktober 1654, een maandag, wordt Delft opgeschrikt door de ontploffing van het geheime buskruitdepot dat al sinds de vrede, die een halfjaar eerder

Gezicht op Delft tijdens de explosie van 1654, Egbert Lievensz. van der Poel, 1654

een eind had gemaakt aan de eerste zee-oorlog tussen de Republiek en Engeland, figuurlijk uit zijn voegen barstte – en nu dus ook letterlijk. Waar gebeurtenissen vroeger als het resultaat van een goddelijke tussenkomst werden gezien, daar was de ontploffing van 12 oktober, zo beklemtoont Korsten, te duidelijk het product van menselijk handelen; van een menselijke uitvinding, bovendien, die het vermogen had in één klap alles teniet te doen, de ene werkelijkheid als het ware te vervangen door de andere. Wat er zonet nog was, was er plots niet meer: de 'Delftse donderslag' is een voorbeeld van wat Korsten bestempelt als 'de contingentie van de geschiedenis' (p. 13). Wie de Gouden Eeuw als een barokke eeuw beschouwt, veronderstelt niet dat alle gebeurtenissen elkaar opvolgden als noodzakelijkheden, maar erkent dat ze voortkwamen uit een samenspel tussen wat er kon gebeuren en daadwerkelijke gebeurde aan de ene kant, en wat er evenzeer kon gebeuren maar *niet* gebeurde aan de andere.

Historische gebeurtenissen krijgen altijd achteraf hun betekenis: Korsten herinnert ons aan de pertinentie van dat meest centrale cliché van de geschiedschrijving. Wat ik hier als 'gebeurtenis' bestempel, kent in dit Engelse boek evenwel twee verschillende begrippen: 'gebeurtenis' is 'moment', maar ook 'event', en het gebruik van die tweedeling vloeit voort uit Korstens interpretatie van de Gouden Eeuw als barok. *Moment* duidt een gebeurtenis aan die een nieuwe reeks mogelijkheden opent, mogelijkheden waarvan de betekenis op het moment zelf nog niet duidelijk is; *event* verwijst naar diezelfde gebeurtenis zoals achteraf voorgesteld, met een geleidelijk aan gestolde betekenis, omdat intussen duidelijk is geworden welke mogelijkheden gerealiseerd werden en welke niet. Korsten analyseert in *The Dutch Republican Baroque* nogal wat representaties van historische gebeurtenissen – literaire teksten, maar ook en misschien zelfs vooral schilderijen – en steeds stelt hij de dialectiek tussen 'moment' en 'event' aan de orde. In het eerste hoofdstuk heeft hij het over twee schilderijen die Egbert van der Poel (1621-1664) in 1654 maakte van de Delftse

ontploffing. Eén ervan verbeeldt de gebeurtenis terwijl ze zich zagezegd afspeelt; de toeschouwer krijgt het 'moment' zelf te zien, de gebeurtenis die overigens het leven kostte aan de dochter van de schilder. Het andere geeft de *effecten* van de gebeurtenis weer: de 'donderslag' is 'event' geworden – wat we zien is wat er na gebeurtenis van de gebeurtenis is geworden: een door mensen gemaakte puinhoop die hopelijk snel weer kan worden opgeruimd.

Korstens barokke geschiedenis van de Republiek speelt zich af tussen twee gebeurtenissen van historisch formaat: de executie van Johan van Oldenbarnevelt op 13 mei 1619 en de publieke lynchpartij van 20 augustus 1672 die een einde maakte aan de heerschappij van de gebroeders De Witt. Twee keer gaat het om een politieke moord, in beide gevallen gepleegd uit naam van de toenmalige stadhouder van de Republiek. Met de moord op Van Oldenbarnevelt, op bevel van Maurits van Oranje, komt de feitelijke macht in handen van een verkapte koning, een stadhouder die zich gedraagt als een echte monarch en ook zo wordt gezien. Bovendien wordt het stadshouderschap vanaf dat moment geregeld volgens dezelfde erfenislogica als het koningschap.

Voor Korsten is de Nederlandse Republiek barok omdat zij een republiek is die er in werkelijkheid geen is; een fundamenteel ambigu staatsbestel. In Korstens analyse gaat de fundamentele ambivalentie van deze barokke tijd zelfs nog dieper: terwijl Maurits met de executie van zijn tegenstander dacht de republikeinse geesten, waarvan Van Oldenbarnevelt de belichaming was, te bedaren, gebeurde tegelijkertijd het omgekeerde: juist vanaf dat moment werd de Nederlandse Republiek de republiek zoals we haar achteraf zijn gaan beschouwen – het hybride bestel waarnaar in heel Europa met bewondering en de nodige afgunst werd gekeken.

Ik zei het al eerder: Korsten heeft niet de bedoeling de behandelde periode op te hemelen. Hij heeft een punt als hij zegt dat dat al vaak genoeg en tot vervelens toe is gebeurd. Wat Korstens boek aantoonst is dat er een schaduwzijde is

€19,95

ISBN 978 94 6004 368 0

Wie of wat is de 'echte' jij? Je lichaam of je geest? Monica Meijsing laat zien waar onze intuïties over het zelf vandaan komen, en waarom ze vaak niet juist zijn.

€24,50

ISBN 978 94 6004 372 7

'Bots geeft een mooi overzicht van de intellectuele thema's die in de Republiek opdoken, van de polemieken, van de uitgevers, van de kringen waar geleerden elkaar ontmoeten.'

Carel Peeters, *Vrij Nederland*

€22,50

Friedrich Nietzsche

De vrolijke wetenschap

ISBN 978 94 6004 329 1

'De Nederlandse teksten zijn net zo melodieus, klankrijk, kleurrijk, en wispelturig als de originelen en dat is zeker een bewonderenswaardige prestatie.'

Ronald Ohlsen, *Tzum*

€19,95

ISBN 978 94 6004 367 3

Wat trekt denkers als Badiou, Agamben en Žižek - en eerder al Heidegger - aan in de brieven van de apostel Paulus? Over de zoektocht naar een nieuwe manier van denken in de hedendaagse continentale filosofie.

Uitgeverij Vantilt

aan de hypocriete verheerlijking van de Gouden Eeuw. Zijn focus op het ‘barokke’ karakter van de periode is erop gericht die keerzijde aan te duiden en bloot te leggen. Tot de sterkste pagina’s van zijn boek behoort bijvoorbeeld zijn analyse van de fundamentele rol die de slavernij heeft gespeeld in het economische succesverhaal van de ‘natie’ die er prat op ging zichzelf te hebben bevrijd van de tirannie van knechtende meesters. Het goud van de eeuw is besmeurd met het bloed van degenen die gedwongen werden gratis hun diensten te verlenen en de winst überhaupt mogelijk maakten. Ook dat is een ‘plooi’ in het verhaal van deze barokke tijden – en zo wijst Korsten in zijn boek voortdurend op tegenstrijdigheden, keerzijden en ambivalenties: tegenover het tolerante vrijheidsstreven van een denker als Coornhert staat het gebruik van geweld tegen andersdenkenden, tegenover het calvinistische geloof in predestinatie de al eerder aangehaalde contingentie van gebeurtenissen.

Het nieuwe Amsterdamse Stadhuis op de Dam dient in dit boek als icoon van de meerduidigheid waar het Korsten om te doen is: aan de buitenkant een classicistisch gebouw, vanbinnen barokke kunst; ooit het symbool van de politieke ambities van de stedelijke burgerij, nu het paleis van de monarch. Korsten heeft het uitvoerig over een schilderij van Cornelis Brisé dat oorspronkelijk in het Paleis op de Dam hing, in de kamer waar de Thesaurie zich bevond, het centrum van de stadsfinanciën. Het werk dateert van 1655, het jaar waarin het nieuwe stadhuis in gebruik werd genomen. Het was het enige schilderij in het stadhuis, schrijft Korsten, dat geen historisch, mythologisch of Bijbels verhaal toont, maar gewone bundels papieren, in ware trompe-l’oeilstijl. Vondel schreef een gedicht bij het schilderij waarin hij erop wijst dat het papier echt *lijkt* maar het niet is: het is geschilderd papier. Logischerwijs ziet Korsten in het schilderij een ‘barokke’ reflectie op de onmiskenbare realiteit van wat tegelijkertijd een illusie is. Het papier is wat het is, maar het is ook meer dan dat: het heeft een nieuwe reële waarde gekregen die niet langer overeenkomt met de al bij al waardeloze materie, en aan dat ‘meer’ dankt het zijn waarde binnen het zich ontwikkelende kapitalistische systeem dat het succes van de Republiek fundeert. Het is een stilleven, zou je kunnen zeggen, van op zich levenloze materie die toch behoorlijk reële gevolgen heeft in het leven van alledag: ‘In the everyday world of the Republic all were affected by the power of paper’, (p. 25) besluit Korsten.

Construction de l’intelligible de notre temps

Vandaag zijn papieren, hoewel inmiddels vaak digitaal, natuurlijk niet minder van belang dan in de tijd van Vondel – behalve aan geld denkt men ook aan documenten die iemand al dan niet (‘sans papiers’) een plek geven om te wonen en de erkenning die daar idealiter mee samengaat. De bijzondere actuele relevantie van Korstens historische analyse zit naar mijn gevoel vervat in die ene, aan het eind van de vorige paragraaf geciteerde zin. Ook al expliciteert de auteur het niet om de haverklap, *The Dutch Republican Baroque* gaat niet over de zeventiende eeuw op zich, maar over de zeventiende eeuw vandaag – over de lijnen die er te trekken vallen tussen ons verleden en ons heden, kwesties en problemen die toen aan de orde waren en dat nu nog steeds zijn: kwesties als de grenzen van de tolerantie, de slavernij die het kapitalisme in stand houdt (men breke het hoofd: wat is onderwerp, wat lijdend voorwerp?), de verhouding tussen daadwer-

Gezicht op Delft na de explosie van 1654, Egbert Lievensz. van der Poel, 1654

kelijke en virtuele werelden. Korstens historische analyse is, om de woorden van Barthes te gebruiken, ‘construction de l’intelligible de notre temps’.

Overigens heb ik lang niet alles behandeld wat fascineert aan dit uitermate rijke boek. *The Dutch Republican Baroque* bevat ook erg lezenswaardige pagina’s over Frans Hals (‘the comedic sublime’) en over Rembrandts ets van Abraham die met zijn zoon speelt – de hand van de vader streelt en wurgt op hetzelfde ‘moment’. Sommigen zullen ongetwijfeld vinden dat de balans die de auteur beoogt tussen historische en conceptuele analyse te veel naar die laatste doorslaat, of dat hij het bestudeerde verleden te veel inschakelt in een door de hedendaagse filosofie gestuurd verhaal; niet alleen Deleuze is een geprefereerd gesprekspartner, ook Slavoj Žižek, Antonio Negri en David Lewis komen herhaaldelijk aan bod. Ik ben, voor alle duidelijkheid, niet een van hen.

Wat mij vooral aanspreekt: de manier waarop Korstens rigoureuze historische analyse van de Hollandse zeventiende eeuw aan kwesties appelleert die ook vandaag de dag spelen. De auteur is het aan zijn filosofische kader verplicht om het heden niet te reduceren tot een eenvoudige verderzetting van het verleden. Evenmin wil hij, omgekeerd, het verleden zien als een voorgeschiedenis. Beide restricties nemen niet weg, maken juist mogelijk te zien dat de krachtlijnen die Korsten in zijn studie van het ‘wonder’ van de Gouden Republiek detecteert ook in het multiculturele, globaliserende Nederland een rol van betekenis spelen. Veel van de vragen die uit *The Dutch Republican Baroque* oprijzen zijn ook vandaag de dag de moeite van het stellen waard. Wat zijn de grenzen van tolerantie binnen een politiek bestel dat vrijheid wil beregelen? Welke kost is te hoog wanneer alles te koop is? Over wie hebben we het niet wanneer we onszelf ‘we’ en ‘ons’ noemen? Korsten stelt de vragen die er vandaag nog toe doen niet expliciet: hij biedt zijn lezers het benodigde materiaal om die vragen zelf te stellen. Misschien is dat nog wel de beste omschrijving van wat in de geest en de taal van Roland Barthes ‘critique’ heet: niet het

geven van de beste antwoorden is hier aan de orde, maar het stellen van de juiste vragen.

Toen Barthes halverwege de jaren zestig de mogelijkheid van een nieuw kritisch bestel opende dat ook in de historische letterkunde een rol van belang kon spelen, zag het er even naar uit dat dat ‘moment’ tot een waar ‘evenement’ kon uitgroeien. Ook al heeft de oproep van Barthes internationaal wel iets teweeggebracht (vooral dan in de Angelsaksische wereld, met de opkomst, vanaf de jaren tachtig, van het New Historicism en het Cultural Materialism); vandaag lijkt de impact ervan relatief klein, misschien zelfs uitgewerkt. Historische letterkunde mag dan nog steeds aan de orde van de dag zijn, maar het centrale paradigma in de discipline ligt dicht bij de aanpak die Barthes kapittelde dan bij zijn alternatief. De laatste tijd las ik vooral werken die zich resoluut inschrijven in de traditionele aanpak van Picard: teksten uit het verleden worden historisch gekaderd en verklaard, en daarmee is de kous af. Ik vind daar, voor alle duidelijkheid, op zich niets mis mee, want die werken hebben, net als dat van Picard, hun duidelijke waarde en kwaliteiten. Toch ben ik blij dat Frans-Willem Korsten met *The Dutch Republican Baroque* heeft bewezen dat letterkundig historisch onderzoek ook iets anders kan voortbrengen dan levendige schilderijen van momenten uit het verleden. In veel gevallen idealiseren zulke schilderijen hun object, en worden de plooiën van het moment net te vaak en te veel gladgestreken. In de handen van Korsten wordt historisch onderzoek simultaan kritiek van onze tijd – niets glad, veel plooiën, en veel, heel veel moment. ◀

(*) *Ainsi peut s’amorcer au sein de l’oeuvre critique le dialogue de deux histoires et de deux subjectivités, celles de l’auteur et celles du critique. Mais ce dialogue est égoïstement tout entier déporté vers le présent: la critique n’est pas un ‘hommage’ à la vérité du passé, ou à la vérité de l’autre, elle est construction de l’intelligible de notre temps. (Oeuvres Complètes II, 2002, p. 507.)*